

PRIKAZ KNJIGE

Srpski bukvari 1965. — 2011. Socijalno-semiotička analiza

NATAŠA PUŠKAR

Zagreb: Srpsko kulturno društvo “Prosvjeta”, 2021., 204. str.

Bukvar ili početnica je vrsta udžbenika za učenje čitanja i pisanja koja je mnogim učenicima u prošlosti bila mjesto prvog susreta s pismom. Srpski tiskani bukvari pratili su kompleksnu povijest razvoja srpskog književnog jezika, a bukvari kakve poznajemo danas sadrže različite zadatke popraćene ilustracijama u boji koji imaju za cilj učiniti proces usvajanja pisma privlačnim i zabavnim. Budući da je kontrola nad školskim vremenom u rukama državne politike, stjecanje vještina pisanja i čitanja nerijetko podrazumijeva i usvajanje poželjnih političkih, društvenih i kulturnih vrijednosti. Društveno-političke promjene odražavale su se na nastavne materijale, a odgovor na pitanje kako su se one manifestirale u sferi tekstualnih i slikovnih sadržaja bukvara ponudila je studija *Srpski bukvari 1965. — 2011. Socijalno-semiotička analiza* Nataše Puškar koja je objavljena 2021. u izdanju Srpskog kulturnog društva “Prosvjeta”. Riječ je o studiji posvećenoj socijalno-semiotičkoj analizi sadržaja kojoj je u problemskom fokusu reprezentacija konceptata etniciteta, te rodnih i međugeneracijskih odnosa u srpskim bukvarima u razdoblju od 1965. do 2011. godine.

Studija je podijeljena u šest dijelova. U prvom se daje kratki povijesni pregled važnijih srpskih bukvara tiskanih u razdoblju od 16. stoljeća do perioda kojeg autorica obuhvaća istraživanjem. Predmet njezine analize su četiri izdanja objavljena 1965., 1974., 1996. i 2011. koja su se koristila ili koriste u školama u Srbiji uz odobrenje nadležnog ministarstva.

Drugi dio opisuje društveno-povijesne prilike od 1965. do 2011. godine s naglaskom na povijesne fenomene uključene u analizu bukvara. Cjelina sadrži poglavlja posvećena povijesti SFRJ-a i ekonomskom razvoju, kratku povijest Saveza pionira Jugoslavije, te prikaz lika i djela Josipa Broza Tita. Tranzicijskom periodu srpskog društva posvećena su poglavlja koja opisuju jačanje uloge Srpske pravoslavne crkve, prijelaz iz jednostranačkog u višestranački sustav,

te smjenu Tita figurama Svetoga Save i Vuka Stefanovića Karadžića u školskim udžbenicima. Poglavlja posvećena ustavnim pravima, društvenom položaju i obrazovanju žena najavljuju analizu rodnih i obiteljskih odnosa zastupljenih u bukvarima, a koji čine najobimniji dio istraživanja.

U trećem dijelu studije objašnjen je teorijsko-metodološki okvir istraživanja, odnosno primjena socijalno-semiotičkog pristupa koji je primarno usmjeren na slikovne sadržaje i zasnovan na teoriji socijalne semiotike Gunthera Kressa i Thea van Leeuwena, te primjena van Leeuwenove teorije društvenih aktera i društvene aktivnosti koja je upotrijebljena prilikom analize tekstualnih sadržaja bukvara. Izbor primjerenog metodološkog okvira omogućuje autorici da u narednom dijelu studije analizira reprezentacije etniciteta koje se u bukvarima ostvaruju putem prikaza povijesnih ličnosti i konceptualizacija domovine, te reprezentacije rodnih i međugeneracijskih odnosa koji se ostvaruju u interakcijama djevojčica, dječaka i starijih članova obitelji.

Središnji i najopširniji dio knjige detaljna je analiza jezičnog i slikovnog sadržaja koja se provodi zasebno za svaki bukvar, a koja je popraćena kvalitetnim reprodukcijama slika i tekstova o kojima je riječ. Puškar analizira, ali i uspoređuje istaknuta obilježja bukvara nudeći odgovore na pitanje kako su se sociopolitičke promjene odražavale u sadržajima namijenjenim učenju pisma, te donosi vrijedne uvide o konceptu djetinjstva i tretmanu djeteta, odnosno različitih uloga za koje ga se pripremalo i koje su mu se nerijetko nametale. Analiza je podijeljena na dva veća poglavlja, *Etnicitet i Rodni i međugeneracijski odnosi*, pri čemu je prvo organizirano oko reprezentacije povijesnih ličnosti i motiva i simbola koji predstavljaju domovinu. Analiza pokazuje da je Josip Broz Tito zauzimao značajnu poziciju u bukvarima iz 1965. i 1974., te da su ga slikovni i tekstualni sadržaji prikazivali kao zaštitnika i ratnika, ali i kao osobu koju djeca vole i s kojom su se, u anegdotama o nestašnom i snalažljivom Joži, mogla poistovjetiti i izjednačiti. Karizmatska ličnost Tita smijenjena je devedesetih godina ličnostima iz dalje prošlosti kada učenike sa stranica bukvara počinju promatrati Vuk Stefanović Karadžić i Sveti Sava. Autorica ističe kako su potonji prikazani tako da izazivaju poštovanje i uspostavljaju autoritet, te da u usporedbi s prikazima Tita ne nastoje s korisnikom uspostaviti odnos bliskosti, odanosti i ljubavi. Analiza dalje pokazuje da je reprezentacija domovine doživjela znakovite preobrazbe. U jugoslavenskim bukvarima domovina je (preko slika pionira, državnih simbola i sl.) bila konceptualizirana putem izgradnje moderne i napredne zemlje u čijem nastanku participiraju i djeca,

eda bi se nakon raspada SFRJ-a domovina počela izjednačavati s planetom Zemljom i definirati kao ljubav pri čemu izostaju novi državni simboli i slikovni prikazi države. Analiza reprezentacije rodničkih odnosa ističe nejednak tretman i zastupljenost djevojčica i dječaka u starijim udžbenicima koji u ulogama avanturista, istraživača, ratnika i lovaca vide isključivo dječake dodjeljujući djevojčicama uloge majki, njegovateljica i pratiteljica dječacima. Unatoč zakonski ostvarenim pravima i emancipaciji u socijalističkom društvu, zaključuje Puškar, bukvari su zadržali vrlo tradicionalan prikaz ženskih i muških uloga. U bukvarima novijeg datuma djevojčice i dječaci podjednako su brojčano zastupljeni, ali i u njima su predmeti i aktivnosti pripisani djevojčicama skromni i nemaštoviti u usporedbi s uzbudljivim svijetom dječaka. Analiza reprezentacije obiteljskih odnosa pokazuje da u bukvarima nisu svi odnosi podjednako zastupljeni, te da su u bukvarima iz 1965. i 1974. izostavljeni odnosi oca i kćeri te djeda i unuke. U novijim su bukvarima ti odnosi zastupljeni premda se još uvijek inzistira na tradicionalnim prikazima muških i ženskih uloga i poslova, pa bukvari i dalje likovima bake, majke i kćerke dodjeljuju uloge njegovateljica i kućanica. Odmak od tipiziranih reprezentacija ženskih likova u haljinama, suknjama, vrpcama, mašnjama i pregačama autorica pronalazi tek u bukvaru iz 2011. kada se žena prvi put pojavljuje – u hlačama.

U petom dijelu studije izloženi su i protumačeni rezultati provedenog istraživanja. Puškar zaključuje da se različite sociopolitičke promjene nisu jednakom brzinom odražavale u slikovnim i tekstualnim reprezentacijama: reprezentacije etniciteta (državne organizacije, simboli, povijesne ličnosti i sl.) brzo su ažurirane i prilagođene duhu vremena, dok su se prikazi rodničkih i međugeneracijskih odnosa pokazali otpornijim na promjene, pa i danas odražavaju sliku tradicionalnog patrijarhalnog društva. Ovdje se autorica osvrće i na vršnjačku simpatiju i ljubav koja je sastavni dio odrastanja i literature za mlade, a koja je u bukvarima ili posve zanemarena ili prikazana neostvarivom, sugerirajući budućim autorima bukvara da je ljubav između vršnjaka poželjno i moguće prikazati kao ostvarivu emociju.

Uzevši u obzir činjenicu da učenici prvoga razreda od svih udžbenika najviše koriste bukvar, te da slikovni prilozi igraju veliku ulogu u obrazovanju, Puškar u posljednjem dijelu studije navodi preporuke budućim autorima čijom bi se primjenom mogli izbjeći stereotipni i retrogradni prikazi rodničkih i obiteljskih odnosa. Niz praktičnih savjeta pokazuje kako bi jednostavno bilo prikazati ravnopravnost, emancipaciju, drugarstvo, ljubav i prihvaćanje razli-

čitosti kao poželjne društvene vrijednosti u udžbenicima namijenjenim djeci, pa bi ova studija mogla poslužiti kao izvrsna polazišna točka za promišljanje kvalitetnijih bukvarskih lekcija.

Znanstveni doprinos studije *Srpski bukvari 1965. — 2011. Socijalno-semiotička analiza* Nataše Puškar očituje se prije svega u činjenici da ona predstavlja prvu socijalno-semiotičku analizu srpskih bukvara, a namijenjena je filolozima, pedagogima i stručnjacima iz različitih područja znanosti koji se bave proučavanjem i poboljšanjem obrazovnih procesa. Neskrivena ambicija ove studije jest da njezini rezultati istraživanja budu poticaj razvoju udžbenika koji će biti premreženi suvremenim kulturnim i društvenim vrijednostima, a koji djeci neće nametati statične i tradicionalne identitetske kategorije. Zahvaljujući iscrpnoj analizi, značajnim uvidima o povijesnom razvoju srpskih bukvara, te ponuđenim rješenjima, takvu je želju moguće zamisliti ostvarenom.

Sanja Šakić

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu